

podloga i sadržaj križarskog fenomena. To sasvim bjelodano izvire i iz govora kneza Bernarda Frankapana koji sebe naziva pravim Kristovim vitezom (*verus Christus miles*).

Hrvoje Gračanin

Papa Pio XII., holokaust i Hladni rat

Michael Phayer, *Pio XII, holokaust i Hladni rat*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2010, 423 str.

„Pius XII, the Holocaust, and the Cold War“ Michaela Phayera u izdanju Indiana University Pressa objavljena je 2008. godine. Hrvatski je prijevod Zorana Bošnjaka Golden marketing-Tehnička knjiga objavila godinu i pol dana kasnije (zagrebačkoj javnosti predstavljena je u Židovskoj općini Zagreb 2. ožujka 2010, 134 godine od rođenja i 71 godinu nakon što je papa Paccelli, Pio XII, postao vjerski poglavar, točno na dan kad je i predstavljatelj i recenzent proslavljao svoj rođendan!). Tako brzi prijevod knjige je logičan, vjerojatno i financijski isplativ. Ista je kuća nešto ranije izdala knjigu „Hitlerov papa – tajna povijest Pia XII“ Johna Cornwella. Michael Phayer profesor emeritus je Sveučilišta Marquette. Prvi biskup države Wisconsin i najvećeg grada Milwaukeea ovo katoličko, jezuitsko sveučilište osnovao je 1881. godine. Rad na sveučilištu koje je vjerojatno i naglašenije katoličko od drugih u nizu katoličkih škola u SAD-u, Phayeru nije značilo da treba biti bilo čiji apologet. „*Povjesničari ne bi trebali služiti kao ministranti koji će bakljama rasvjetljavati put što vodi do proglašenja Pija XII svecem, niti smiju preuzimati ulogu vražjeg branitelja koji to nastoji spriječiti*“, piše u uvodu knjige. „*Oduvijek vjerujem da povjesničari nikad ne bi smjeli tvrditi kako iznose konačne ocjene*“, nastavlja Phayer.

Tekst knjige je u osnovi opsežna dopuna, na mjestima i revizija, studije „The Catholic Church and the Holocaust, 1930-1965“ i nekih drugih studija o Njemačkoj nacističkog razdoblja, odnosima vjera, koje je Phayer objavio 2000. godine. Hrvatska, zapravo ustaše, Ante Pavelić i svećenik Krunoslav Draganović, poslije Pia XII vjerojatno su najprisutnije ličnosti u ovoj knjizi, pa se može očekivati dug život i opsežno citiranje ovog teksta u Hrvatskoj i susjedstvu. Konačno, kako to piše i Bogdan Krizman („Pavelić u bjekstvu“, *Globus, Zagreb 1986*, str. 438), tijelo Poglavnika u Madridu, gdje je preminuo, izloženo je s „*krunicom koju mu je poklonio Sv. Otac Pio XII prigodom njegovog službenog posjeta Sv. Stolici godine 1941.*“. Šteta što, bez obzira na razmjerno brojnu specijaliziranu literaturu i, mada manje, izvore, Phayer gotovo uopće ne konzultira bilo koji neamerički ili naslov koji nije pisan na engleskom jeziku. To mu ne treba posve zamjerati, ali sasvim sigurno da bi se neke nejasnoće razjasnile da je bilo drukčije ili da se savjetovao s nekim tko bolje pozna hrvatsku povijest. Sasvim sigurno brojka od 15.000 Hrvata koji su Britanci 1945. vratili u Jugoslaviju „*gdje su se morali suočiti s Titovom okrutnošću*“, uz 12.000 već ranije vraćenih (str. 283), dobila bi barem bilješku u kojoj bi se vidjelo da broj varira i da su neke druge procjene daleko veće. Vidjelo bi se i da svećenik Krunoslav Draganović, kojeg su američki agenti u Rimu opisivali kao „vrlo otrovnog“, a bio je pov-

ezan s „etničkim čišćenjem“ i „vojni dušebrižnik s rankom potpukovnika“ u Jasenovcu nije mogao 1943. doći u sukob s Eugenom Kvaternikom, jer je Dido od rujna 1942. bio de facto neaktivan (str. 345). Provjera podatka gdje je Jugoslavija nastala mogu se naći i u nespecijaliziranim knjigama, pa se tako ne bi dogodila greška po kojoj je Kraljevstvo SHS stvoreno u Trianonu nakon Prvog svjetskog rata (str. 324). Posve je nejasno kako su „pogubna i krvožedna divljanja marionetskog ustaškog režima Ante Pavelića raskinula slabašne niti versailleske Jugoslavije i tijekom posljednje dvije godine rata otvorila vrata marksistički usmjerenim partizanima maršala Tita“, što autor također zaključuje (str. 224). Kraljevina se raspala prije Pavelića, a ustaše, ipak, nisu bili odgovorni baš za sve što se na prostoru stare Jugoslavije događalo. Partizana je, konačno, bilo i prije 1943. i svi nisu bili marksisti. Upravo to, da su u Jugoslaviji bili samo Tito i ustaše izlazilo bi i iz rečenice kako je „Tito očistio zemlju od ostataka fašističkog ustaškog režima“, a bez spominjanja ostalih (str. 224). Za vjerodostojnost, zanatski, vrlo je ozbiljna pogreška u bilješki 60 poglavlja „Prvi bojovnik Hladnog rata“. Naime, memorandum koji je diplomat James Dunn poslao o razgovoru s Papom s nadnevkom 15. srpanj 1947. naprosto nije mogao biti poslan Jamesu F. Byrnesu, poglavito ne kao državnom tajniku. Byrnes je odstupio već 21. siječnja 1947. godine (str. 220). Vjerojatno je riječ o običnoj pogreški i to autora, jer se dokument čuva u NARA-i (National Archives and Record Administration u Marylandu).

Knjiga je organizirana u 12 poglavlja nejednake dužine (*Eugenio Paccelli 1900.-1942.; genocid poljskih katolika i poljskih Židova; Božićna poruka Pija XII. – osuda genocida; 1943.- Pio XII. mijenja smjer; Papinski kapitalizam tijekom Drugog svjetskog rata; Prvi bojovnik Hladnog rata; Korijeni vatikanskih staza za štakore; Staza za štakore biskupa Hudala; Pokradeno zlato i Vatikan; Ante Pavelić – ratni zločinac, ubojica i branitelj vjere; Najprometnija staza za štakore; Opsjednutost komunizmom*). Mada se u naslovu sugerira da je riječ i o knjizi koja problematizira Hladni rat, o njemu se zapravo govori tek u jednom, šestom poglavlju. Ostala, čak i kada problematiziraju poslijeratna zbivanja, zapravo su nastavak ratnih priča: problematiziraju organizaciju, kako je prevedeno, „staza za štakore“. Prvi dio knjige, prva, nešto duža, poglavlja, napisana su, čini mi se, bolje, uvjerljivije. Vrlo je uvjerljivo opisana geneza koja je vodila ka Božićnoj poruci Pape 1942, u kojoj je Pio XII najizravnije uopće tijekom rata osudio rasizam, mada u 12. poglavlju stoji rečenica kako „ne znamo što je potaknulo Papu da objavi Božićnu poruku“ (str. 384). Obzirom koliko je dokazivano zašto je do toga došlo, ova je tvrdnja mogla biti ublažena ili je, što je vjerojatnije, posljedica spajanja zasebno napisanih eseja u jednu knjigu, bez pedantnog uređivanja.

U svojim analizama, a u nedostatku izvora iz vatikanskih arhiva, Phayer na mjestima stoga podsjeća na povjesničare ranijih razdoblja, koji – manje ili više – logičnim izvođenjem pokušavaju uspostaviti vezu, pokazati trend, osvijetliti zbivanje. Čini to po modelu: ako - onda, ali je razmjerno vješt i, mada prečesto ponavlja već rečeno, zaključeno, ne ostavlja dojam da to radi zbog manjka argumenata. U poglavlju o štakorskim vezama, hrvatskom katoličkom svećeniku Krunoslavu Draganoviću i poglavniku NDH Anti Paveliću, Pio XII je potisnut u pozadinu, zapravo ga je vrlo malo, napose u usporedbi s prvim poglavljima.

Pitanje Poljske i odnosa prema nacističkoj likvidaciji Poljaka golemi je, prvi, dio knjige. Riječ je o najsustavnijem dijelu teksta, onom gdje nedostatke izvorne građe iz Vatikana, autor pokušava nadoknaditi rekonstrukcijom na temelju izvora iz američkih i argentinskih arhiva. Kako Richard Overy (*Diktatori*, Naklada Ljevak 2005.) piše, Hitler je za neke bio središnji lik nove religije nacizma, novopoganin. Drugi drže kako je bio

tek revolucionarni ikonoklast poput Staljina, koji je vjeru prezirao ili prema njoj bio posve ravnodušan. Vjera je u njegovo doba i po njegovom mišljenju bila u krizi, znanost je otvara nove vidike. Nema vjere u neprovjerljiva čuda, „lažne ideje“; rasna biologija osigurava put društva u budućnost. Stranački, nacistički ideolog Rosenberg u „Mitu 20. stoljeća“ „židovski Stari zavjet“ opisao je neprirodnim Nijemcima, tragajući za vikinškim, starogermanskim oblicima vjerovanja. Mnogi nacisti svejedno nisu prihvatili njegovu tezu kako „Križ mora pasti... kako bi Njemačka opstala“. Neki su postajali pogani i vjerovali u kult, dio, poput biskupa Hudala, vjerovala je u pomirljivost nacizma i (katoličkog) kršćanstva. Najveći dio običnih Nijemaca, Austrijanaca i ostalih koji su slijedili Hitlera tako duboko nije u čitavu problematiku ni ušao, niti mogao ući. Papu Pia XII sve izgovoreno, sve što je doznavao iz različitih izvora nije u osnovi previše zabrinjavalo. Sve dok je postojao, barem po njegovom viđenju, poredak kojeg se trebalo bojati više, a bio je to komunistički Sovjetski Savez, ostali su režimi nužno bili bolji. Nakon što je dogovoren i potpisan konkordat Njemačke i Svete Stolice, na čemu je Pacelli kao papinski nuncij u Berlinu osobno radio, a dokument potpisan 1933. i ostali slični ugovori, postali su fik-sacijom cjelokupnog pontifikata. Svejedno, čvrsto inzistiranje na konkordatu vrijedilo je za Njemačku, ne i Poljsku. Uopće, obnovljena Poljska 1918. nije vatikanskim krugovima bila „ključ u ostvarivanju vatikanskog sna o ponovnoj uspostavi naglašene katoličke nazočnosti“ u Srednjoj Europi (str. 40).

Nakon što su nacisti ušli u Poljsku započelo je, tvrdi Phayer, „najstrašniji progon u višestoljetnoj povijesti Crkve“. Poljske je građane trebalo ukloniti: Židove posve, „pobiti poljsku inteligenciju i s vremenom ukloniti „primitivne Poljake“ (str. 41). Od tri milijuna poljskih katolika, oko 2,4 milijuna umrlo je nakon što je okupacija bila gotova. Oko 503.000 nežidova istjerano je iz kuća koje su postale dijelom Velikog Reicha kako bi u njih došli Nijemci s Istoka. Istjerano je 63.000 Židova. Dio je svećenika bježao prema Krakovu, ali golemi je broj, 2800 odvezen u Dachau (preživjelo 816). Od 46 biskupija koje su nekada bile poljske, a sada postale njemačke, 39 je bilo prazno, jer su biskupi protjerani ili progonstvu, bolesni (str. 51). Ubijani su mentalno oboljeli, poništeni su brakovi sklopljeni između Nijemaca i Poljaka nakon 1918., vjernici nisu smjeli primati sakramente. Reakcija je stigla na zboru Kardinala, pa i Vatikanskom radiju prije kraja 1939. godine. Od tada do Božića 1942. vladala je potpuna šutnja. Poljski kardinal Hlond papu je najprije molio da reagira. Kada je vidio da rezultata nema, poručio mu je „kako sumnja da je božja volja protiv zvjerstava i protukršćanskih (nacističkih) programa prelaziti bez riječi“ (str. 57). Bez riječi je objavljeno i imenovanje Nijemca za apostolskog upravitelja u Warthegauu, na nekadašnjem poljskom teritoriju (str. 58). Čovjek koji je toliko pazio na poštovanje konkordata i na tome bazirao čitavu vlastitu diplomatsku karijeru i politiku Svete Stolice, zasigurno je bio više no senzibiliziran za takve poteze. Poljacima je, opet, to bio znak da je riječ o dvostrukoj izdaji.

Pio XII je bio impregniran, drži autor, supersensionizmom, stavom da je kršćanstvo zauzelo judaizam, po kojem je Kristova smrt bezvrijednom učinila vjeru Židova. Samo prelazak pod okrilje Crkve nudi spasenje onima koji su status izabranih izgubili. Ne prijeđu li na kršćanstvo, utjecaja na njihovu sudbinu nema jer su nagodbu s Bogom prekršili. Papa je stoga čuvar vrednota novog izabranog naroda, a Piju XII to je bila njegova Crkva, grad Vatikan, prije svega od boljševika.

Papa Pio XII ili Eugenio Pacelli najprije nije vjerovao da će Njemačka, Treći Reich, izgubiti rat. Idealno bi bilo u Njemačkoj, pa i na vrhuncu moći, promijeniti vlast, stvoriti

demokratsku Njemačku, koja bi štitila od prodora boljševizma na kontinent. „*Tito ga je mučio i uznemirivao kao naoružani agresor u neposrednom susjedstvu*“ piše Phayer u karakterističnoj, često variranoj rečenici (str. 203). Uz Palmira Togliattija, šefa talijanskih komunista, Tito je bio razlog najvećeg neposrednog straha, pa i razlog zašto je Pavelić odmah nakon rata i stalno prolazio dobro u Vatikanu, govori autor. Još 1947., nakon što je objavljen Marshallov plan, s jedne je strane papa zahvaljivao SAD-u, s druge bio svjestan da se podjela Kontinenta time produbljuje. Kako je zapisao američki operativac James Dunn državnom tajniku SAD-a osim što je komunizam ocjenjivao „mnogo pod-muklijim od nacističke prijjetnje“, papa Pacelli, „ostavljao (je) dojam kako je posebice zaokupljen stanjem u Jugoslaviji, koju je držao najgorom od svih zemalja koje su se našle pod dominacijom Moskve“. Isto tako, papa Pio XII „pokušao je utjecati“ na SAD i Ujedinjeno Kraljevstvo da „Tito ne vraćaju ratne zločince koje se u toj zemlji željelo izvesti pred sud“ (str. 220). Niti kasnije, kada je Tito raskinuo sa Staljinom, nakon što je započeo proces pretvaranja FNRJ u „američkog komunističkog saveznika“, Pio XII nije ga prestao držati „okrutnim, ambicioznim diktatorom najgore vrste, posve nepouzdanim i opasnim“ (str. 231 – memorandum Myrona C. Taylora, osobnog izaslanika predsjednika Trumana u Vatikanu, State Departmentu 30. lipnja 1948.).

Kada je u Zagrebu pred sud izveden Alojzije Stepinac, koji nije optužen kao ratni zločinac, optužnica se, kaže Phayer, mogla lako pobiti, a svakako su klimavi bili neki njezini dijelovi. Nadbiskup je na sudu, svejedno, šutio. Šutio je o potpori ustaškom režimu, još više o „križarima“ koji su se nakon rata borili protiv Tita. Reći da se uvijek protivio Paveliću, osim što bi bilo teško dokazati, u vrlo bi neugodnu situaciju stavilo Svetu Stolicu upravo u trenutku kada proces traje, obzirom da je Pavelić tada bio na prostoru Svete Stolice, smatra Phayer. Konačno, „*ni u jednom trenutku Sveta Stolica nije osudila ustaška klanja. Naprotiv, pažljivo je zaobilazila to pitanje*“. I dalje: „*Da se Stepinac branio od optužbe kako je promicao povratak ustaša, to bi Vatikan neizbježno dovelo u neugodan položaj zato što je pružao utočište izbjeglicama i nastojao ih zaštititi od primjene odredbi spomenute Deklaracije*“ (str. 229). Konačno, američka šutnja o procesu, kaže Phayer pozivajući se na „Izvešće US Strategic Services Unit“ od 22. siječnja 1946, dolazi zbog podataka kojima su Amerikanci „raspolagali“, a „koje su navodile na zaključak da je Stepinac upravljao križarima i njihovim pokretom otpora“ (str. 230). Tvrdnja je svakako prenaplašena.

Dio o Hladnom ratu u knjizi „Pio XII, holokaust i Hladni rat“, držim, bit će zanimljiv svima koji nastoje razumjeti odnos crkve i države u FNRJ, ali i istočnoj Europi. Phayer smatra da je sa zapadne strane mnoštvo moralnih upitnosti u odnosu na Sovjete, od kojih su papinski pozivi na milostivost prema ratnim zločincima svakako na vrhu „moralnih upitnosti što su izazvale Hladni rat“ (str. 256). Papa je 1. srpnja 1949. donio uredbu Svete kongregacije za doktrinu vjere o ekskomunikaciji katolika koji bi se pridružili partiji ili podržavali komunizam. Činio je to više puta, a 1952. Rusiju preporučio skrbi Bezgrešnog Srca Marijina (str. 212). Ekskomunikacija je bila, drži autor, doslovna objava rata protiv komunizma (str. 236). Umjesto da se individualiziranim pristupom, strpljivim radom pokuša pregovorima popraviti odnose u nekim zemljama ili sredinama, papa je nametnuo potpunu nepopustljivost. Bilo je to posve suprotno pristupu koji je imao prema nacizmu i Hitleru. Kada je trebalo biti čvrst, Pio XII to nije bio. Tamo gdje je trebalo tražiti *modus vivendi* (kao što se kasnije činilo), nije ga se našlo (str. 237). Sve je to „*dovelo istočnoeuropske katoličke čelnike u težak i neugodan položaj da, ili slijepo slijede Rim, ili čine ono što je najbolje za njihove crkve u uvjetima što su vladali u pojedinim zemljama*“

(str. 251). Tako su neki, hrabriji i spremniji misliti vlastitom glavom, činili najbolje za svoju pastvu, a drugi ono što je govorio nepogrešivi papa, komplicirajući život sebi i pastvi. Sovjeti u srcu europskog kontinenta, na prostoru većinom katoličkih država, bila je realnost i misao koja je papu Pacellija užasavala, toliko da je Sveta Stolica zagovarala ponovno naoružavanje Italije (str. 217). Sveta je Stolica idealnim držala stvaranje „multinacionalne katoličke države u Srednjoj Europi“, ideje koja nije imala nikakve šanse za uspjeh. Takve su nade i tijekom rata bile neostvarive, a opet, „u ime nekog povoljnijeg i primjerenijeg političkog rješenja u budućnosti“ i papa Pio XII i Alojzije Stepinac su „bili spremni na kratak rok otrpjeti nešto za što su znali da je moralna besramnost“ šutnjom prema zbivanjima u Poljskoj i NDH (str. 33). Nakon što je ideja Georgea Kennana o obuzdavanju širenja SSSR-a, a onda i Marshallov plan, zapravo zamrznuo podjelu kontinenta i pokazao da se sukob s komunizmom počinje voditi drugim sredstvima, svakako borbom dugog trajanja, Papa je bio nesretan. „Prvi bojovnik Hladnog rata želio je potisnuti komunizam, a ne obuzdavati ga“, kaže Phayer (str. 250).

Papa se toliko bojao Sovjetskog Saveza da je prezir prema nacizmu bio drugorazredan. Građanski rat u Španjolskoj Svetoj je Stolicy jasno pokazao da se fašizam doista može iskoristiti (str. 265). Jedna od ključnih je epizoda koja pokazuje kakva je ideja Europe bila na srcu Pacelliju ilustrira nastojanje da se 1940. godine izvede prevrat u Njemačkoj. Skupina nacističkih časnika, želeći izbjeći rat na dva fronta, smatrala da bi bavarski odvjetnik Josef Muller mogao stupiti u vezu s Papom. Antisovjetska, ali velika i snažna, Njemačka mogla je jamčiti stabilnu i neboljševičku Europu, a sve bez bezbožnog Hitlera. Hitler je za inicijativu Bavaraca doznao, ali je sve odbacio kao neutemeljeno. Izgledi da bi se tako nešto moglo izvesti bile su ionako nikakve. Da je Hitler, tvrdi Phayer, prihvatio „valjane njemačke obavještajne podatke“, Papa bio danas bio junak Drugog svjetskog rata.

Dvije godine kasnije, u jeku rata, počela se radati ideja kako bi Argentina, Španjolska, Portugal i Vatikan, s Njemačkom, stvorila „ibero-američki blok“, pokrovitelj novog poretka u svijetu. Argentinski je poslanik Juan Carlos Goyeneche s Joachimom von Ribbentropom i Heinrichom Himmlerom želio povesti razgovore koji su trebali dovesti do mira. Za razliku od prethodnog, osim što su imali podjednake – nikakve - izgleda za uspjeh (Phayer govori, „malouman“ plan), ovaj iz 1942. trebao je ostaviti naciste na vlasti, baš kao što je osvojena Europa trebala biti i dalje nacistička. Tada je vjerojatno prvi puta dogovarano da bi se u Argentini trebao uspostaviti liberalni režim useljavanja kršćana koji bi se osjećali u smrtnoj opasnosti (str. 270). Kako se rat razvijao drukčije, a Sovjetski Savez postajao temelj borbe i puta ka pobjedi, Argentina je sve više nastojala jačati blok protiv komunista u Zapadnoj hemisferi. Dogovarano za jedne, postalo je nakon kraja rata spas za druge. Kada je Adolf Eichmann otet, kardinal Argentine Antonio Caggiano osudio je akciju izraelskih agenata u Latinskoj Americi tvrdnjom da „nijedan ratni zločinac nije bio tolika zvijer da ne bi zasluživao samilost“ (str. 276).

Problem, naravno, nije bio sa svim izbjeglicama: bijeli, kako su se zvali Židovi na putu u Palestinu nikome nisu smetali, bez obzira što je i njihov odlazak bio nelegalan. Sivi su bili obične, najčešće osobe koje nisu okrvavile ruke. Crni su bili problem. Razlog zašto brojni od crnih, uključujući i Antu Pavelića, nekoliko godina nakon rata ostaju u Europi jest zbog nejasnih prilika, očekivanja da će možda i izbiti sukob između Sovjeta i Zapada. Kako je Vatikan vjerovao da je riječ o izvjesnosti, onda su se svi sivi, ali i crni bjegunci mogli iskoristiti u borbi protiv boljševika. Nejasno je ne samo kako je Papa mogao vjerovati u takav rasplet, pa je i šteta što Phayer ne nudi analize prilika u Europi

nakon Drugog svjetskog rata, koji bi mogli pokazati kako su šanse za takav razvoj bile minimalne. Nakon što je u Drugom svjetskom ratu Sovjetski Savez izgubio između 22 i 27 milijuna ljudi i od 11.365.000 vojnika 1945. do 1948. veličinu oružanih snaga spustio na 2.874.000, a izdvajanja za vojsku smanjio gotovo 50% tijekom 1946. i 1947, povukao se s danskog Bornholma i Mandžurije (Levering, Pechatnov, Botzenhardt-Viehe, Edmondson, *Debating the Origins of the Cold War*, Rowman and Littlefield Publ. 2002; str. 124), računica se čini ponovno slabom (str. 288). Sovjeti sasvim sigurno nisu željeli rat. Zapad također. Podjednako je neuvjerljiva, gotovo besmislena nada da se Ante Pavelić mogao ikada vratiti u Hrvatsku, pa je u tome smislu Vatikan i čuvao financijska sredstva odnesena iz Hrvatske. Vatikanska je banka, smatra autor, „oprala ukradenu imovinu i nadzirala razšiljanje tih sredstava po cijelome svijetu“ bez obzira što je riječ bila o režimu koji je „pljačkao i počinio masovna ubojstva“ (str. 323). Phayer je nejasan kada govori o nastojanju da se Pavelić vrati u Hrvatsku, sruši Tita. Potpunim prešućivanjem složene strukture Jugoslavije dobiva se krivi dojam da je namjesto Pavelića s druge strane Jadrana došao „novi diktator te države, Josip Broz Tito“ (str. 329) ili kada piše da su „disidenti unutar Titove Jugoslavije polagali velike nade u povratak bivšeg diktatora“ (str. 333). Ova je tvrdnja, dakako, gotovo besmislena, baš kao što je nedopustivo potpuno neuvažavanje federalne strukture FNRJ.

Izbjeglice iz Europe u Argentinu su neprestano pristizale, kako je State Departmentu javljao John Moors Cabot, tada ambasador SAD-a u Buenos Airesu, a u prvoj polovici 1947. otpravnik poslova američke ambasade u Jugoslaviji. Nakon dolaska u Beograd Cabot je prigovarao State Departmentu da žmiri nad „*vlastitim preuzetim obvezama*“, držeći da je odgovornost za zločine pitanje dobra i zla, ne sukoba Sovjeta i Zapada (str. 352). Isto tako, u ovom se slučaju nije radilo o izuzecima koji su obuhvaćeni američkom *Operacijom Paperclip* (Spajalica) (str. 369), koja je spašavala nacističke znanstvenike koje su mogli iskoristiti Amerikanci. Od 1947. program *National Interest* posve je zakrtilo ostale. „*Nije bilo urote ili osobe toliko nedolične da je se ne bi moglo iskoristiti*“ u borbi protiv Sovjeta i komunizma (str. 371).

Ante Pavelić skrivan je u zgradama po Rimu koje su pripadale Vatikanu i bio je više od jednog izbjeglog koji nije mogao očekivati pravedno suđenje na jugoslavenskim sudovima. Pavelića je osudio francuski sud zbog umiješanosti u ubojstvo kralja Aleksandra u Marseillesu, ali niti to nije bio razlog za tretman koji papu, kako doslovno piše Phayer, ne bi doveo u situaciju da dva puta „*nanese štetu pravdi*“ (str. 342). Pavelić je bio militantni katolik i borac protiv komunističkog ateizma. U tome su smislu u Svetoj Stolici mogli na njega računati. Isto tako, papinski strah od Tita i komunizma s druge strane Jadrana, mogao je biti pojačan talijanstvom Svete Stolice (osobito vidljiv kod zalaganja da se Rim ne bombardira iz zraka, str. 129). Ono što je isprva izgledalo skandalozno i što je dio američkog establišmenta sasvim sigurno osuđivao, posve je palo u drugi plan nakon što je Hladni rat postao stvarnost. Phayer tu zastupa tezu o početku Hladnog rata tek 1947. godine. Tek tada su se interesi poklopili, a Washingtonu bi svako izvrgavanje ruglu Pape Pia XII bude li Pavelić izručen Titu oslabilo „jednog od saveznika“ (str. 339). Tako je poruka Bernardu J. Grennanu šefu Protuobavještajnog korpusa u Petoj zoni (Rim) glasila „*prste sebi*“ i Pavelić je uspio preživjeti. Američke su tajne službe tek započinjale život u mirnodopskom razdoblju, s novim neprijateljima, sasvim je jasno da su nekadašnji ustaše bili informatori, katkada jedini koji su se nudili, na prostoru agresivne države na strateški isturenom mjestu prema zapadu. Upravo na ovoj su se točki crkva razlikovala od State Departmenta, barem dok se interesi nisu poklopili.

Pio XII bio je neodlučan, sklon promjenama već dogovorenog. Ali činjenica da nije donosio odluke koje su mnogi držali da bi ih morao donijeti, nisu bile zbog preopreznog karaktera. Papa je bio više političar no sveti čovjek, teolog. Mada su u Kongregaciji za doktrinu vjere (tada Kongregaciji Svetog ureda) još 1936. zaključili da Crkvi najviše prijete: rasizam, hipernacionalizam, a tek onda komunizam, Pacelli je kao državni tajnik Sv. Stolice redosljed presložio. Između nacionalsocijalizma i komunizma gori je bio komunizam (str. 387). Papa je „izravno radio protiv uspostave međunarodne odgovornosti, kršio Moskovsku deklaraciju i ometao provedbu već započetih procesa pred Sudom u Nurnbergu“ (str. 398). Tu je bio sličan njemačkim biskupima koji su, kao kardinal von Galen već 1946. tvrdio kako procesi u Nurnbergu „nemaju veze s pravdom, nego su postali sredstvo klevetanja njemačkog naroda“ (str. 247). Papa je bio proaktivan jedino kada je trebalo spašavati Rim i grmjeti – unaprijed – zbog mogućnosti da se Vječni Grad napadne iz zraka. „To je suprotno pasivnom djelatnom odnosu prema holokaustu“, piše Phayer (str. 207). Papa je zagovarao naoružavanje poslije rata kako bi se suprotstavilo komunizmu. Zgražao se nad razornošću atomske bombe, ali „nije osudio ni izumitelje atomske bombe ni one koji su se njome koristili, te nije pokušao isključiti daljnju mogućnost posjedovanja takvog oružja“ (str. 217).

Phayer je u zaključku, bez obzira koliko ga često relativizira, zapravo vrlo naklonjen papi Pacelliju. „Ne ljubav prema nacistima, nego strah od komunizma naveo je Pija da nacističkim ratnim zločincima otvori nemoralne staze za štakore“, pa i učini ostale stvari koje su, da su postale javne – kao financijsko poslovanje Vatikana o kojem malo znamo – zasigurno zgrozile mnoge i mnoge vjernike. Polemična knjiga poput ove svakako će utjecati da se o odnosu ustaša i Svete Stolice razmišlja na drukčiji način, koristeći novo svjetlo koje je bačeno. O glavnim političkim odnosima uglavnom je podvučeno ono što se znalo; o zlatu izvučenom iz Hrvatske i ocu Draganoviću biti će još istraživanja i to su za nas glavne interpretacije. Vrlo intrigantna su tumačenja o Hladnom ratu i Svetoj stolici općenito, gdje se pokazuje koliko je bio pod dojmom zbivanja s istočne obale Jadrana. Dijelom je Phayerovo osvjetljenje problematike doista novo, ali je riječ prije svega o micanju zastora, koji je ponešto od poznatog držao u mraku. Zatori nisu trajna zaštita od svjetlosti, baš kao što samo budala gleda u prst koji pokazuje zvijezde. To je, konačno, zadaća prave historiografije.

Tvrtko Jakovina

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*